

GEÇİŞLİ FİLLERLE KURULMUŞ “DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİLLER”İN YÜKLEM OLDUĞU CÜMLELERDE NESNE MESELESİ

Selma GÜLSEVİN*

ÖZET

Bir cümlede hangi öğelerin bulunabileceği veya bulunamayacağı yüklem özellikleriyle ilgilidir. Bir cümlede fiil geçişsizse veya yüklem isimse, nesnenin kullanılamayacağı bilinmektedir. Cümlenin yüklemine "deyimleşmiş birleşik fiil" olması da cümlenin bazı öğeleri alıp alamamasını etkiler. Geçişli fiillerle kurulmuş "deyimleşmiş birleşik fiiller", içlerinde "nesne" bulundurlarsa bunların yüklem olarak kullanıldıkları cümlelerde ayrıca bir nesne bulunamaz. Bu makalede, hangi şartlarda cümlenin ayrıca bir nesnesinin bulunamayacağı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sözdizimi, deyimleşmiş birleşik fiil, nesne, Türkçe.

THE OBJECT IN THE SENTENCES IN WHICH THE PREDICATE IS A "TRANSITIVE PHRASAL VERB"

ABSTRACT

Which elements can / cannot exist in a sentence is related to the features of the predicate. What is known is an object cannot be used in a sentence in which the predicate is intransitive or a noun. That the predicate of a sentence is a "phrasal verb" affects the sentence in terms of which elements can be used in it. If phrasal verbs are transitive verbs and contain an "object", another object cannot be used in the sentences where they are used.

Keywords: Syntax, phrasal verb, object, Turkish.

Sorun

Türkçede cümle içinde hangi öğelerin bulunabileceği, hangilerinin bulunamayacağı yüklem taşıdığı özelliklere bağlıdır. Yüklem özelliklerine bağlı olarak öznenin bazı cümlelerde bulunmadığını, bazı cümlelerde ise bulunduğu hâlde gösterilemediğini biliyoruz. Nesnenin geçişli fiillerin bir ögesi olduğu ve isim cümleleri ile geçişsiz fiillerin yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde nesne bulunmadığı bilinmektedir. Acaba sonunda geçişli fiil bulunan yüklemelerin kullanıldığı bütün cümlelerde nesne bulunabilir mi?

Tartışma

Türkçede cümle yapısı yüklem temeli üzerine kurulmuştur. Cümlenin asli ögesi yüklemdir. Bir sözün yüklem olabilmesi dolayısıyla da cümle oluşturabilmesi için eğer isimse ek-fiille, fiilse zaman veya kip ekleriyle çekimlenmiş olması gerekir:

Girilmez.

Hastayım.

Sus!

---

* Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, elmek: selmagulsevinn@gmail.com

Cümlelerin ikinci dereceden yani yardımcı öğeleri olan özne, nesne, dolaylı tümleş (yer tamlayıcısı) ve zarf tümleşci kendilerine ihtiyaç duyulduğu veya çekimin izin verdiği oranda cümlelerin kuruluşuna katılırlar:

Girilmez. / İnşaata girilmez. / İnşaata izinsiz girilmez.

Geliyordu. / Gülerek geliyordu. / Gülerek bize geliyordu.

Cümlelerin bütün öğeleri tek kelimedenden oluşabileceği gibi kelime gruplarından da oluşabilir. Kelime grubunu oluşturan unsurların tamamı bir kelimeymiş gibi düşünülerek birbirinden ayrılamaz:

Ahmet/ soruları/ düşünerek/ cevapladı.

Sınıfın en çalışkan öğrencisi olan Ahmet,/ soruları/ düşünerek/ cevapladı.

Sınıfın en çalışkan öğrencisi olan Ahmet,/ bütün soruları/ düşünerek/ cevapladı.

Sınıfın en çalışkan öğrencisi olan Ahmet,/ bütün soruları/ düşününe düşününe/ cevapladı.

Her cümlede bütün cümle öğeleri bulunamaz. Cümle öğeleri ancak yüklem yapısının izin verdiği durumlarda cümleye katılabilir.

Bazen de cümleye katılmış olan öğeler bazı sebeplerden dolayı gösterilemez. Bunu özneyle örneklendirebiliriz:

- Yüklemi meçhul fiil (geçişsiz-edilgen) olan cümlelerde özne bulunamaz: *İzmir'e dönülecekti.*
- Gereklilik kipinin 3. kişi çekimlerinin bazısında özne gösterilmez. Çünkü gerçek özne ile yüklem çekiminden anlaşılan özne aynı değildir: *Şimdi eve gidip sıcak bir çay içmeli.*
- “-mak gerek/ lazım” kalıbıyla kurulan cümlelerde özne bulunmaz: *İşi doğru yapmak lazım.*
- Yüklemi deyimleşmiş birleşik fiil olan cümlelerde eğer yüklem içinde fiilin öznesi varsa asıl cümlelerin ayrıca öznesi olmaz. Yüklem içindeki özne de cümlelerin öznesi olarak gösterilmez: *Bütün gece gözüme uyku girmedi.*

Peki, nesnenin bulunamadığı veya gösterilemediği durumlar hangileridir?

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge nesnedir. Nesne tipleri üzerine eskiden beri bilinen genel bilgilerin yanı sıra, son yıllarda yeni yaklaşımlar da olmasına rağmen biz burada “ne, neyi, kimi” sorularının cevabı olan nesnelere esas aldık. Genel bilgilerimize göre bir cümlede nesne şu durumlarda bulunur veya bulunmaz:

- Nesne yapma ifade eden geçişli fiil cümlelerinde bulunur: *Kapıyı açtı, beni dışarı çağırdı, cebinden çıkardığı buruşuk bir kağıdı elime tutuşturdu.*
- Geçişsiz fiiller, nesne almaz: *Saatlerce ağladı.*
- İsim cümleleri, yüklem “borçlu” kelimesi olduğunda nesne alabilir. Bunun dışındaki isim cümleleri nesne almaz: *Güzelliğimi uykuya borçluyum.*

Cümlelerin bütün öğelerinde olduğu gibi yüklem de bir kelime grubu hâlinde bulunabilir.

Biz burada “yüklemi anlamca kaynaşmış birleşik fiil/deyimleşmiş birleşik fiil olan cümlelerdeki nesnenin durumu”nu inceleyeceğiz.

Turkish Studies

Deyimleşmiş birleşik fiiller, bir fiil ile bu fiile bağlı en az bir ögeden oluşurlar. Yapıyı oluşturan kelimelerden biri veya hepsi sözlük anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla bunlar bir cümlede kullanıldıklarında kelimelerinin hiçbirisi diğerlerinden ayrı düşümlenemez. Deyimi oluşturan birleşik fiil yapısı içindeki unsurlar birbirleriyle “özne-fiil”, “nesne-fiil”, “özne-nesne-fiil”, “özne-tümleç-fiil”, “nesne-tümleç-fiil”, “tümleç-fiil” ilişkisi içinde olabilirler:

gözü dön- (özne-fiil)

boyun bük- (nesne-fiil)

bağrına bas- (yer tamlayıcısı-fiil)

kabak çiçeği gibi açıl- (zarf-fiil)

etekleri zil çal- (özne-nesne-fiil)

aklını başından al- (nesne-yer tamlayıcısı-fiil)

ayağını denk al- (nesne-zarf-fiil)

gözü arkada kal- (özne-yer tamlayıcısı-fiil)

burnundan fitil fitil getir- (yer tamlayıcısı-zarf-fiil)

Deyimin içinde yer alan öğelerin türü, yalnızca birbirlerini değil aynı zamanda yüklemine oluşturdıkları cümlenin öğelerini de etkiler. Bu etkilerden biri cümlenin öznesi üzerinedir. Eğer deyimleşmiş birleşik fiilin içinde özne varsa bu deyim yüklem olarak kullanıldığı cümlenin ayrıca bir öznesi olmaz:

Evlenme teklifini duyunca/ ayakları yerden kesildi.

Günlerdir/ ağzını bıçak açmıyordu.

Heyecandan adeta/ dili tutulmuştu.

Sofrayı görünce/ ağzımızın suyu aktı.

Her zamanki gibi/ gözlerinin içi gülüyordu.

Geçişli fillerle kurulmuş deyimleşmiş birleşik fiiller, içlerinde özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı bulundurabilir. Bu tür birleşik fiillerin içinde nesne bulunup bulunmaması bunların yüklemi olarak kullanıldıkları cümlelerin nesne alıp alamamasını etkiler. Bu bakımdan deyimleşmiş birleşik fiiller bünyelerinde nesne bulundurup bulundurmamaları açısından ikiye ayrılırlar:

1. Bünyesinde “nesne” bulunmayanlar: Bu tür deyimleşmiş birleşik fiillerin bünyesinde kendi öznesi, nesnesi, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı bulunabilir. Bu tür birleşik fiiller, fiillerindeki geçişlilik özelliğini devam ettirirler ve yüklemi olarak kullanıldıkları cümlelerde nesne bulunabilir:

- *getir-* (geçişli) / *burnundan getir-* (geçişli): *Yaptığı çocukça hareketlerle tatilimizi burnumuzdan getirdi.*
- *bul-*(geçişli) / *gökte ararken yerde bul-* (geçişli): *Seni/ gökte ararken yerde buldum.*
- *gör-* (geçişli) / *uygun gör-* (geçişli): *Annen olarak bu delikanlıyı sana/ uygun gördüm.*
- *bekle-* (geçişli) / *dört gözle bekle-* (geçişli): *Hepimiz gelişini/ dört gözle bekliyoruz.*
- *ısır-* (geçişli) / *gözünü ısır-* (geçişli): *Sizi bir yerden/ gözüm ısırtıyor.*

2. Bünyesinde “nesne” bulunanlar: Bu tür deyimleşmiş birleşik fiillerin bünyesinde sadece nesne bulunabileceği gibi nesnenin yanında başka öge ya da ögeler de bulunabilir. İçinde nesnesi olan deyimleşmiş birleşik fiil grubunun fiilleri pek tabii ki geçişlidir. Ancak geçişli fiillerin yer aldığı ve içinde nesnesi bulunan deyimleşmiş birleşik fiiller, bu kullanımlarıyla, geçişsiz bir hâl alırlar. Dolayısıyla da bunların yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde “yüklemin içinde yer alan nesnenin dışında bir nesne” bulunmaz:

- *al-* (geçişli) / *ayağını denk al-* (geçişsiz): *Bundan sonra **ayağını denk al.***
- *at-* (geçişli) / *kazık at-* (geçişsiz): *Babasına bile **kazık atmış.***
- *aç-* (geçişli) / *kulaklarını aç-* (geçişsiz): *Öğrenmek istiyorsan derste **kulaklarını aç.***
- *al-* (geçişli) / *ağızından laf al-* (geçişsiz): *Bütün sıkıştırmalarına rağmen **ağızından laf alamadılar.***
- *aç-* (geçişli) / *ağızını hayra aç-* (geçişsiz): *Bari bu konuda **ağızını hayra aç.***
- *yum-* (geçişli) / *göz yum-* (geçişsiz): *Bütün yaramazlıklarına **göz yumuyor.***
- *ver-* (geçişli) / *ağzının payını ver-* (geçişsiz): *Herkesin içinde **Ali'nin ağzının payını verdim.***
- *tut-* (geçişli) / *çenesini tut-* (geçişsiz): *Hiçbir yerde **çenesini tutamaz.***
- *bırakma-* (geçişli) / *pabuç bırakma-* (geçişsiz) : *Ben sizin gibi eşkıyalara **pabuç bırakmam.***
- *tut-* (geçişli) / *ağızını sıkı tut-* (geçişsiz) : *Ne kadar tembihlersen tembihle **ağızını sıkı tutamaz.***
- *ör-* (geçişli) / *başına çorap ör-* (geçişsiz) : *Bu çocuk **başımıza çorap örecektir.***
- *çıkart-* (geçişli) / *ağızından baklayı çıkar-* (geçişsiz) : *Atlattığı o büyük tehlikeden sonra **ağızından baklayı çıkardı.***

SONUÇ

Bir cümlede nesnenin bulunmaması, sadece yüklemde bulunan fiilin geçişsiz olması şartına bağlı değildir. Yüklemdeki geçişli fiil, eğer bir “deyimleşmiş birleşik fiilin parçası” ise ve deyim içinde kendi nesnesi (buna başka ögeler de katılabilir.) varsa, yüklem geçişsiz bir anlam kazandığı için asıl cümlede nesne bulunmaz.

Bu durumda nesnenin bulunmadığı cümleleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerde nesne bulunmaz.
2. İsim cümlelerinde (“borçlu” kelimesi hariç) nesne bulunmaz.
3. İçinde nesnesi bulunan deyimleşmiş birleşik fiillerin yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde, yüklemin içindekinden başka, nesne bulunmaz.

KAYNAKÇA

- BOZ, Erdoğan, “*Adın Yükleme Durumu (Nesne) ve Tümce nin Nesne Ögesi Üzerine*”, **Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları (Osman Nedim Tuna Armağanı)**, C.:2/S.:2, s.102-108, 2007, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/2060276304_bozerdogan.pdf
- DELİCE, H. İbrahim, **Türkçe Sözdizimi**, Kitabevi, (3. Baskı), İstanbul 2007
- EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- GÜLSEVİN, Selma, “*Yüklemi Deyimleşmiş Birleşik Fiil Olan Cümlelerde Özne*”, **Türk Dili**, Sayı: 609, Eylül 2002, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 612-618
- KARAHAN, Leylâ, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004
- KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003
- KÜKEY, Mazhar, **Türkçenin Sözdizimi**, Kardeş Matbaası, Ankara 1975
- ÖZKAN, Mustafa, V. Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 3F Yayınevi, Ankara 2008
- ÖZTÜRK, Deniz, **Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış- Deyimleşmiş Birleşik Fiiller**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008
- PARLATIR, İsmail, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-II Deyimler**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2008
- ŞİMŞEK, Rasim, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Trabzon 1987.